

Magánharc (*fehde*), bosszúállás és erőszak a Német Lovagrend államában

A középkorban, ha valakit sérelem vagy igazságtalanság ért, az illető személynek, családjának (beleértve háznépét) és rokonságának megkérdőjelezhetetlen erkölcsi kötelessége volt a bosszúállás. A magánbosszúk, magánháborúk így végigkísérték a középkor évszázadait. Az egész nemzetség fegyvert ragadott, ha valamelyik tagját meggyilkolták vagy megsértették.¹ Az egyén biztonsága elképzelhetetlen volt a rokonsági kapcsolatok ismerete nélkül, mert a vitás ügyek során az érintettek elsősorban közelebbi és távolabbi rokonaikra támaszkodhattak. De fordítva is ez volt a helyzet: a vérbosszúk alkalmával a bűnösön kívül annak rokonságára is kiterjesztették a büntetést. Nem kellett tehát feltétlenül magát a sérelmet okozót vagy a gyilkost megölni ahhoz, hogy a korabeli íratlan erkölcsi kódex szerint a bosszú beteljesüljön, elegendő volt a tett elkövetőjének valamelyik családtagját megbüntetni. Éppen emiatt a helyi társadalmakban, szűkebb közösségekben a saját rokonság számon tartása mellett (hogy a magánháborúkban, bosszúakciókban segítséget tudjanak kérni) mások családi kapcsolataival is illett tisztában lenni.² A rokonok, barátok vagy a hűségeskü révén az adott személyhez, családhoz kötődő vazallusok a viszály, a magánharc, a *fehde* részesei lettek, és egy rokon sem volt jogosult arra, hogy „saját szakállára” az ellenséggel különbékét kössön.³ A *fehde* vagy *faida* alapvetően két nemzetség, tágabb értelemben két fél (nem feltétlenül rokonság) között beálló ellenséges viszonyt, viszálykodást (*inimicitia*), erőszakos konfliktust jelentett. Minden olyan cselekmény, amely a bosszú, az önsegély során történt, nem volt büntethető, mert maga a *fehde* a jogrend, a szokásjog által megengedett viszálykodás volt. Nem nyers erőszak, hanem harc a vélt vagy valós igazságért.⁴ Aki ilyen bosszú során megölt valakit az ellenség soraiból, rátört annak házára, felgyújtotta azt, elhajtotta jószágait, büntetlen maradt, ha mindez a *fehde* céljait szolgálta.⁵ A *fehde* tehát nem jelentett kizárólag fegyveres harcot, a magánháborúhoz a gyűjtogatás, rablás,

1 Marc Bloch: A feudális társadalom. Osiris, Bp., 2002. 149–150.

2 Pósnán László: Genealogikus múltszemlélet és kollektív emlékezet a középkorban. Debreceni Disputa 2. (2004) 10. sz. 76.

3 Richard Schröder: Lehrbuch der deutschen Rechtsgeschichte. Vereinigung Wissenschaftlicher Verlag, Berlin–Leipzig, 1907. 80.

4 Martin Pilch: Der Rahmen der Rechtsgewohnheiten: Kritik des Normensystemdenkens entwickelt am Rechtsbegriff der mittelalterlichen Rechtsgeschichte. Böhlau, Wien–Köln–Weimar, 2009. 152.

5 Heinrich Brunner: Deutsche Rechtsgeschichte. I. Duncker und Humblot, Leipzig, 1906. 222.

dulás és más, hasonló erőszakos cselekedetek egyaránt hozzátartoztak.⁶ Az ilyen viszályok nemegyszer igen sokáig is elhúzódtak. A 11. században például Burgundiában két nemesi ház küzdelme 30 évig tartott.⁷

A virágzó, s különösen a késő középkor folyamán két oldalról is érkező törekvések kezdtek egyre inkább korlátok közzé szorítani a bosszúhoz, s elsősorban a magánharchoz való jogot, amelynek világos normái, szabályai alakultak ki, bizonyos keretek között tartva az erőszakot. Egyrészt a nemesség részéről volt erős törekvés arra, hogy a társadalom három rend (*oratores, bellatores, laboratores*) szerinti tagolódása alapján a fegyverhasználat minden formáját és jogát magának tartsa fenn, így a *fehde* joga a lovagi fegyverviselési és fegyvertartási jog fontos részévé vált. A társadalom többi rétegére (a városokat kivéve) fokozatosan rákényszerítették a bosszú tilalmát. A parasztság különböző csoportjai esetében külső erő, azaz a földesúr és a tartományi hatalom biztosította az oltalmat, így a *fehde* jogából kizártak számára immár szükségtelenné s tiltottá vált a fegyvertartás.⁸ A nemesség törekvései mellett az egyház, valamint a fejedelmek, uralkodók is igyekeztek korlátozni a *fehde* gyakorlását. A közhatalom általában megpróbálta mérsékleltre inteni a viszálykodó feleket vagy pontosan körülhatárolni a vérrel lemosható sérelmeket. Hódító Vilmos normandiai rendeletei értelmében például csak az élhetett a vérbosszú jogával, akinek legközelebbi hozzátartozóit (szüleit, gyermekeit, testvérét) gyilkolták meg.⁹ Más területeken, döntően egyházi kezdeményezésre, meghatározott napok, időszakok lettek békeidőszaknak minősítve, amikor mindenféle magánharc tiltott volt.¹⁰ I. (Barbarossa) Frigyes császár 1186. évi rendelkezése, majd az 1235. évi *treuga Heinrici* egyaránt 3 nap türelmi időt írt elő a magánharc megindítására.¹¹ Franciaországban élt a „király 40 napja” előírás, mely szerint a magánharc megindítására csak a bosszú bejelentése után 40 nappal kerülhetett sor, lehetőséget adva ezzel az erőszak elkerülésére és a kártalanítás útján történő elégtételre.¹² Az uralkodói, tartományúri hatalom a középkorban általában mindenhol beérte a túlkapasok mérséklésével, de magát a bosszúállás gyakorlatát, a magánharcokat nem tudta felszámolni. A középkorban a béke lényegében azt az állapotot jelentette, amikor éppen nem volt valakik között ellenségeskedés, viszály.¹³ (Franciaországban például a királyi hatalom fokozatos megerősödése a 12. században a béke ügyét egyre inkább az uralkodó hatáskörébe vonta. VII. Lajos 1155-ben az egész országra kiterjesztette a békét, a magánharcok tilalmát, amelyet

6 Hans Fehr: Das Waffenrecht der Bauern im Mittelalter. Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Germanische Abteilung 35. (1914) Weimar 1914. 113.

7 Bloch, M.: i. m. (1. jz.) 150.

8 Fehr, H.: i. m. (6. jz.) 138–140.

9 Bloch, M.: i. m. (1. jz.) 152.

10 Erről bővebben ld. Györkös Attila: Isten békéje és *treuga Dei* a 11. századi Franciaországban. Aetas (2000) 3. sz. 62–75.

11 Fehr, H.: i. m. (6. jz.) 140.

12 Bloch, M.: i. m. (1. jz.) 150.

13 Thomas Renna: The Idea of Peace in the West, 500–1150. Journal of Medieval History 6. (1980) 145.

utódai is többször elrendeltek.)¹⁴ Az, hogy a tiltások ellenére mégsem szűntek meg a magánháborúk, minden bizonnyal összefüggött azzal, hogy sehol sem határozták meg pontosan, mikor volt jogos egy *fehde*, mert a szokásjogi normák szerint testi vagy becsületbeli sérelem, vagyonban esett kár egyaránt lehetett jogalap, és nem tettek különbséget a külső ellenség (*hostis*), valamint a magánellenfél (*inimicus*) között, amelyeket pedig az antikvitás nagyon is világosan elválasztott egymástól. Talán éppen emiatt a történeti irodalomban is vitatott, hogy a középkorban a *fehde* nemeseket megillető jog volt-e, vagy a társadalom egészének békéjét és biztonságát fenyegető jogtalan cselekedet. Egyesek szerint a magánharc általánosan elismert jog volt a jogtalansággal szemben, melynek világos normái korlátok között tartották az erőszakot.¹⁵ Más vélemények a *fehde* önbíráskodás jellegét emelték ki, amely veszélyeztette a jogot és a közbiztonságot, mert a béke fenntartása, védelme a közhatalom egyik legfontosabb feladata volt (*defensor pacis*).¹⁶

A *fehde* kérdése és problematikája különösen érdekes megvilágításban merül fel a Német Lovagrend államában, hiszen itt a tartományúri-politikai hatalmat egy szerzetesi közösség gyakorolta, melynek életét, mentalitását, gondolkodásmódját alapvetően a lovagrendi regula és az egyházi előírások, s nem a szokásjog vagy a laikus társadalom erkölcsi normái határozták meg. Tagjai ugyanakkor jórészt mégis a kor nemesi társadalmából verbuválódtak,¹⁷ így akarva-akaratlanul a lovagrendbe is magukkal hozták annak értékrendjét, szabályait. Annál is inkább, mert a lovagrendek hadakozó, fegyverforgató tagjai alapvetően laikus testvéreknek számítottak, akik nem részesültek sem teológiai, kánonjogi képzés-

14 Györkös A.: i. m. (10. jz.) 74.

15 Hans-Henning Kortüm: *Kriege und Krieger, 500–1500*. Kohlhammer, Stuttgart, 2010. 70–74.; Gadi Algazi: *Herrengewalt und Gewalt der Herren im späten Mittelalter*. Campus, Frankfurt–New York, 1996. (Historische Studien 17.) 97–99.; Christoph Torharn: *Die Herforder Fehden im späten Mittelalter. Ein Beitrag zum Fehderecht*. Schmidt, Berlin, 1994. (Quellen und Forschungen zur Strafrechtsgeschichte 6.) 38–40.; Alexander Jendorf–Steffen Krieb: *Adel im Konflikt. Beobachtungen zu den Austragungsformen der Fehde im Spätmittelalter*. Zeitschrift für Historische Forschung 30. (2003) 2. sz. 179–206.; Christoph H. F. Mayer: *Freunde, Feinde, Fehde: Funktionen kollektiver Gewalt im Frühmittelalter*. In: *Hoheitliches Strafen in der Spätantike und im frühen Mittelalter*. Hrsg. Jürgen Weitzel. Böhlau, Köln, 2002. 211–256.

16 Otto Brunner: *Land und Herrschaft. Grundfragen der territorialen Verfassungsgeschichte Österreichs im Mittelalter*. Rohrer, Wien, 1965. 24., 36., 41–110.; Regina Görner: *Raubritter. Aschendorff, Münster, 1987. (Veröffentlichungen der Historischen Kommission für Westfalen 22./Geschichtliche Arbeiten zur westfälischen Landesforschung 18.) 173–281.; Uta Lindgren: Kölner Fehden als Problem von Verwaltung (1370–1400)*. Jahrbuch des Kölnischen Geschichtsvereins 54. (1983) 1–3.; Andreas Widmer: *„daz ein buob die eidgenossen angreif“*. Eine Untersuchung zu Fehdewesen und Raubrittertum am Beispiel der Gruber-Fehde (1390–1430). Lang, Bern–Berlin, 1995. 105.; Gerhard Dilcher: *Frieden durch Recht*. In: *Träger- und Instrumentarien des Friedens im hohen und späten Mittelalter*. Hrsg. Johannes Fried. Thorbecke, Sigmaringen, 1996. (Vorträge und Forschungen 43.) 206–207.

17 Hartmut Boockmann: *Herkunft und Einsatzgebiet. Beobachtungen am Beispiel des Deutschen Ordens*. In: *Ritterorden und Region – politische, soziale und wirtschaftliche Verbindungen im Mittelalter*. Hrsg. Zenon Hubert Nowak. Univ. Mikołaja Kopernika, Toruń, 1995. (Ordines Militares. Colloquia Torunensia Historica 8.) 7–12.; Hartmut Boockmann: *Johannes Falkenberg, der Deutsche Orden und die polnische Politik*. Vandenhoeck und Ruprecht, Göttingen, 1975. 62.

ben, sem pedig papi felszentelésben.¹⁸ Ettől függetlenül azonban a Német Lovagrend egyházi szervezet volt, ezért egyes tagjai és a rend egésze számára egyaránt tiltott dolognak minősült a *fehde* vagy a vérbosszú. Ha tagjai között viszály támadt vagy valaki bűnt követett el, nem volt helye a személyes elégtételnek, önbíráskodásnak, hanem a nagymester ítélkezett. A bűnöst egy évig kitiltották a *dormitoriumból* (hálóteremből), azaz nem aludhatott együtt a többi rendtaggal, hanem a szolgák között kellett hálnia. Ruhájáról leszedték a lovagrend keresztjét, és az asztaltól is eltiltották, csak a földön étkezhetett.¹⁹ Luther von Braunschweig nagymester (1331–1335) rendelkezése értelmében azt a rendtagot, aki egy másikat megütött vagy megsebesített, rabláncra kellett verni, s mindaddig fogságban maradt, amíg a nagymester a nagykáptalan egyetértésével kegyelemben nem részesítette.²⁰ Hasonlóképpen rendelkezett Dietrich von Altenburg nagymester (1335–1341) is: azt a rendtagot, aki egy másikat késsel, karddal vagy más fegyverrel fenyeget, megsebesít vagy megöl, vasra verten kell fogságba vetni.²¹ Az a tény, hogy ezeket az előírásokat ilyen rövid időn belül megismételték, arra utal, hogy az ilyen vagy hasonló esetek, amikor egyesek erőszakkal akarták rendezni nézeteltéréseiket, sérelmüket, nem mentek ritkaságszámba a lovagrenden belül. A krónikák tanúsága szerint még arra is volt példa, hogy az erőszak egyenesen a nagymester ellen irányult: 1330-ban Marienburgban (ma Malbork, Lengyelország) Werner von Orseln nagymestert (1324–1330) egy szászországi származású, Johann nevű lovag meggyilkolta.²² 1330. november 21-én Marienwerderben (Kwidzyn, Lengyelország) négy porosz püspök együttesen tanúskodott a nagymester meggyilkolásáról.²³ Az őt követő Luther von Braunschweig és Dietrich von Altenburg renden belüli erőszakkal kapcsolatos rendelkezései minden bizonnyal összefüggésben lehetnek ezzel az esettel. Viszonylag gyakran előfordult az is, hogy a Német Lovagrendbe belépett nemesek fiai, rokonai valamilyen követelésük érdekében vagy az örökséggel, végrendelettel kapcsolatos sérelmük miatt magánharcot indítottak a lovagrend ellen. Ilyen esetek leginkább a német területeken, a lovagrend németországi rendtartományaiban, birtokain történtek. Egy Gerhard von Malberg nevű nemes, aki zarándokutat tett a Szentföldre, 1244-ben úgy döntött, hogy belép a Német Lovagrendbe, de hozzátartozói nem értettek egyet ezzel. Gerhard halála után fiai, akiknek anyagi természetű

18 Janusz Tandeki: Soziale Beziehungen zwischen dem Bürgertum und dem Deutschen Orden in Preußen. In: Ritterorden und Region i. m. (17. jz) 125.

19 Gerhard Schmidt: Die Handhabung der Strafgewalt gegen Angehörige des Deutschen Ritterordens. Holzner, Kitzingen am Main, 1954. (Beihefte zum Jahrbuch des Albertus-Universität zu Königsberg/Pr. 4.) 100–101.

20 Die Statuten des Deutschen Ordens nach den ältesten Handschriften. Hrsg. Max Perlbach. Niemeyer, Halle, 1890. (= Statuten) 85–86.

21 Statuten 149.

22 Nicolaus von Jeroschin: Di Kronike von Pruzinlant. In: Scriptorum rerum Prussicarum. I–V. Hrsg. Theodor Hirsch–Max Toeppen–Ernst Strehle. Minerva, Leipzig, 1861–1874. (= SRP) I. 621.: Vers 27510–27580.

23 Codex diplomaticus Warmiensis oder Regesten und Urkunden zur Geschichte Ermlands. I–IV. Hrsg. Carl Peter Woelky et al. Peter, Braunsberg, 1860–1935. (= CDW) I. nr. 252.

követelései voltak a renddel szemben, *fehde*t indítottak. A viszály és háborúskodás csak 1260-ban ért véget.²⁴ 1291-ben Marburgban egy tekintélyes hesseni nemesi család tagja, Heinrich von Löwenstein lépett be a Német Lovagrendbe.²⁵ Az okát nem tudjuk, de tény, hogy a 14. század első évtizedének végén Heinrich von Löwenstein háttal fordított a lovagrendnek, és rokonai támogatásával magánharcot indított annak marburgi rendháza ellen. Az országutakon rajtaütéseket hajtott végre a rendházba tartó szállítmányokon, elrabolta a rend gabonáját, és komoly károkat okozott. Emiatt őt 1315-ben egyházi átokkal és kiközösítéssel sújtották, s mivel rokonai még ezek után is kiálltak mellette, 1317-ben őket is kiátkozták. Miután a felek 1318-ban megegyezésre jutottak, a Löwenstein házat feloldották az *excommunicatio* alól, Heinrich von Löwensteint pedig visszafogadták a Német Lovagrendbe, ahol figyelemre méltó karriert futott be, jóllehet a regula előírásai szerint tettéért legkevesebb egyévi vezekléssel kellett volna sújtani. 1325-ben már komtúr volt Regensburgban, egy évvel később Turingia tartományi komtúrja (*Landkomtur, provincialis commendator*) lett, majd 1332-ben annak a marburgi rendháznak az élére nevezték ki, amellyel korábban magánharcot vívott. 1338-ban újra Regensburgban volt komtúr.²⁶ Egy évvel később a nagymester parancsára Poroszországba ment, ahol egyszerű rendtagként, szerzetes lovagként élt haláláig (1343).²⁷ Úgy tűnik, hogy a lovagrend csak akkor tudta érvényesíteni a regula ellen vétőkre vonatkozó szankciót, amikor a hatalmas és befolyásos családi háttérrel rendelkező Heinrich von Löwensteint Németország-tól távolra, Poroszországba vezényelték.

A lovagrend politikai és tartományúri hatalma alá tartozó Poroszországban viszont az a társadalmi réteg, amelyik 40 Hufénál nagyobb birtokkal rendelkezve nehézpáncélos lovasként volt köteles katonáskodni, és két további, könnyebb vértetű s fegyverzetű lovast kiállítani – ahogyan ezt az 1233. évi kulmi (Chełmno, Lengyelország) kiváltságlevél megszabta²⁸ –, a németországi és nyugat-európai gyakorlattól eltérően nem minősült nemesnek (*nobilis*). A kulmi kiváltságlevél 18. cikkelye ugyanis előírta, hogy mindazok, akik a Német Lovagrendtől örökíthető és szabad birtokot kaptak, a katonai kötelezettségen túl a rend tartományúri és földesúri hatalmának, joghatóságának elismeréseként évente úgynevezett „elismelési járadékot” kötelesek fizetni: 1 kölni vagy 5 kulmi (porosz) dénárt, továbbá 2

24 Die Urkunden des Deutschordens-Centralarchivs zu Wien. Hrsg. Gaston von Petteg. Tempisky–Freytag, Prag–Leipzig, 1887. nr. 217., 218., 365., 368., 377.; Die Urkunden des Deutschordens-Zentralarchivs in Wien. Regesten. I. Hrsg. Udo Arnold. Elwert, Marburg, 2006. (Quellen und Studien zur Geschichte des Deutschen Ordens 60.) nr. 288., 290., 550., 552., 564.

25 Friedrich Schunder: Die von Löwenstein. Geschichte einer hessischen Familie. I. Lübeck, 1955. 13–15.

26 Klaus Militzer: Fehde und Deutsche Orden, vornehmlich im Deutschen Reich. Ordines Militares. Yearbook for the Study of the Military Orders 18. (2013) 190–191.

27 Preußisches Urkundenbuch. Hrsg. Rudolf Philippi et al. I–VI. Hartung, Königsberg–Marburg, 1882–1986. (= PUB) III/1. nr. 284., 324., 342., 346., 349., 353., 357., 371., 410., III/2. nr. 448., 464., 466., 479., 486., 488., 490., 492., 541., 544., 550., 554., 557., 596., 615., 621.

28 PUB I/1. nr. 252.; Pósnán László: A Német Lovagrend 1233. évi kulmi kiváltságlevele. Századok 143. (2009) 439.

márka súlyú viaszt.²⁹ Az elismerési járadék azt fejezte ki, hogy a lovagrend nem hűbért, hanem úgynevezett szolgálati birtokot adományozott. Az Európában érvényes hűbérjogok többsége szerint ugyanis egy hűbéres semmilyen rendszeres járadékot sem fizetett *senior*ának.³⁰ A Német Lovagrend engedélyéhez kötötten ugyan, de a kulmi kiváltságlevél szabadon eladhatónak nyilvánította az ingatlant, ami ugyancsak azt a tényt erősíti, hogy a poroszországi adománybirtokok nem hűbér jellegűek voltak. A *Kulmer Handfestere* erős hatást gyakorló szász szokásjogok hűbérjogra vonatkozó részei sem tartalmaztak az adománybirtokokat illetően elismerési járadékot vagy szabad elidegeníthetőséget.³¹ A kiváltságlevél tanúinak felsorolásában ugyan a „feodales vero” kifejezés fordul elő, de ez – a későbbi oklevelek szövegezési gyakorlata alapján – nem a hűbéri viszonyból ismert „vazallus” értelemben, hanem egyszerűen a „megadományozott” szinonimájaként szerepelt. A lovagrendi állam katonai kötelezettségű, szolgálati birtokkal rendelkező birtokosait tehát nem tekintették nemesnek. A forrásokban sehol sem nevezték őket *nobilis*nek, hanem a nehézpáncélos katonai szolgálatot teljesítőket még a 15. században is csak „jóraló, tiszteletre méltó embernek” (*erbar leuthe, erbar lewthe, ehrbaren Leute, die erbar leute off Sommelant*),³² vagy „jó embernek” (*guter Leute*)³³ titulálták.

A politikai hatalom a kezdetektől megtagadta tőlük a magánharc jogát.³⁴ A *fehde* ugyanis társadalmi státushoz, nemesi jogálláshoz kötődött és szoros szálakkal fűződött a hűbéri viszonyokhoz.³⁵ A kulmi kiváltságlevél egyértelműen rögzítette, hogy az olyan súlyosabb büntetőügyekben, mint az emberölés, a vérontás és hasonlók, a Német Lovagrend jelenléte és részvétele nélkül senki sem bírászkodhat.³⁶ Ez az előírás tehát megtiltott mindenféle bosszúállást, önbírászkodást. A sérelmet szenvedettek a közvetlen cselekvés helyett bírósághoz (azaz a lovagrendhez) fordulhattak, és az igazságszolgáltatási eljárás révén kaphattak elégtételt. Ez a gyakorlat összhangban volt a tartományúri hatalom egyházi jellegével, mert az egyház egész Európában

29 PUB I/1. nr. 252.

30 *Hartmut Boockmann*: Der Deutsche Orden. Zwölf Kapitel aus seiner Geschichte. Beck, München, 1981. 125. – A hűbéri viszonyokra vonatkozóan ld. *Bloch, M.*: i. m. (1. jz.) 165–258.; *Heinrich Mitteis*: Lehnrecht und Staatsgewalt. Untersuchungen zur mittelalterlichen Verfassungsgeschichte. Böhlau, Darmstadt, 1958.; *Karl Bosl*: Das *ius ministerialium*. Dienstrecht und Lehnrecht im deutschen Mittelalter. In: Studien zum mittelalterlichen Lehnwesen. Thorbecke, Lindau–Konstanz, 1960. (Vorträge und Forschungen 5.) 51–94.; *Louis Ganshof*: Was ist das Lehnwesen? Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1961.; *Elisabeth Magnon-Nortier*: La féodalité en crise. Propos sur „Fiefs and Vassals” de Susanas Reynolds. Revue historique nr. 600. (1996) 253–348.

31 *Eike von Repgow*: A Szász tükör. Közreadja Blazovich László–Schmidt József. Csongrád Megyei Levéltár, Szeged 2005. 255–327.

32 Acten der Ständetage Preußens unter der Herrschaft des Deutschen Ordens. I–V. Hrsg. Max Toeppen. Duncker und Humblot, Leipzig, 1878–1886. (= ASP) II. nr. 2. (1436. jan. 20.), 77. (1439. aug. 23.), 274., 275., 276. (1442. márc. 21.), 279., 280. (1442. márc. 22.).

33 ASP IV. nr. 16. (1453. aug. 10.).

34 *Klaus Militzer*: Die Geschichte des Deutschen Ordens. Kohlhammer, Stuttgart, 2005. 77.

35 *Fehr, H.*: i. m. (6. jz.) 145–146.

36 PUB I/1. nr. 252.

mindenhol igyekezett gátat vetni a vérbosszúknak, magánharcoknak.³⁷ A Német Lovagrend büntetőbíráskodása – a korabeli szokásjogok gyakorlatával összhangban – minden esetben összekapcsolódott valamilyen kárpótlással. Az egykori barbár törvénykönyvekben aprólékos gonddal feljegyzett kiegyezési, kárpótlási tarifák, elsősorban a gyilkosság áldozatául esett emberek „árát” (*Wergeld*) megszabó rendelkezések a virágzó és késő középkorban is Európa számos területén, még ha alapvetően módosultak és át is alakultak, de fennmaradtak és a mindennapi joggyakorlat részét képezték. A lovagrendi államban például német (kulmi) joggal rendelkező paraszti telepések vagy városlakó kézművesek meggyilkolása esetén 30 porosz márka vérdíjat kellett fizetni.³⁸ Ugyanennyi volt a vérdíja egy mellvérttel, sisakkal, lándzsával és pajzsral hadakozó szabadnak is, függetlenül attól, hogy német vagy porosz származású volt-e az illető, vagy milyen jog alapján birtokolta földjét. „Eyn freier wie er gelden sall es sein 30 mark” – olvasható a középkori Poroszország törvényeiben,³⁹ és ennek megfelelően állították ki a korabeli adományleveleket is. A katonai szolgálathoz kötött birtokadományok esetén a megadományozottak túlnyomó többségének 30 márka vérdíjat szabtak meg.⁴⁰ A nehézpáncélos, és saját magán kívül még további két-három könnyebb fegyverzetű katonát kiállító, az úgynevezett *erbar leuthe* közé tartozó birtokosok vérdíját 60 márkában állapították meg.⁴¹ A könnyűlovasként hadba vonulók, azaz a még mellvérttel, vassisakkal sem rendelkező birtokosok vérdíja viszont még a telepes parasztnál, egyszerű kézműveseknél is alacsonyabb volt, csak 16 márkát tett ki.⁴²

A lovagrendi uralom lassú konszolidációja során persze nem mindig volt egyszerű egy-egy konkrét ügy kapcsán pontosan megállapítani, hogy adott helyzetben kit milyen vérdíj illet meg, hiszen mindaddig, amíg birtokaira és katonai kötelezettségeire vonatkozóan a lovagrend nem bocsátott ki írásos dokumentumot, oklevelet, amelyben az illető vérdíját is rögzítették, adott esetben könnyen vita tárgya lehetett a kárpótlás mértéke. Amikor például a 14. század elején a Pommerellen tartományban fekvő Pelplin ciszterci kolostor egyik szerzetese meggyilkolta egy Zeadel nevű ember fiát, a kolostor csak 20 márkát akart fizetni vérdíjként, az apa azonban a szabadokat általában megillető 30 márkát követelt, így a vitában végül a Német Lovagrend ítélkezett, és az apának adott igazat.⁴³ Az eset abból a szem-

37 Györkös A.: i. m. (10. jz.)

38 Iura Pruthenorum saeculo XIV condita nunc primum ex libris manuscriptis. Wydal i przetłumaczył Józef Matuszowski. Toruń, 1963. (Towarzystwo Naukowe w Toruniu. Fontes 53.) (= Iura Pruthenorum) nr. 18.

39 Iura Pruthenorum nr. 61.

40 Vö. pl. PUB IV. nr. 12. (1346), 43. (1346), 138. (1347); Urkundenbuch des Bisthums Samland. I. (1243–1466). Hrsg. Carl Peter Woelky. Duncker und Humblot, Danzig, 1885. (= SUB I.) nr. 372. (1347), 431. (1354); PUB V/1. nr. 13. (1352), 24. (1352); PUB V/2. nr. 536. (1357), 554. (1357), 726. (1359); PUB VI/2. nr. 532. (1367), 543. (1367).

41 Vö. pl. PUB IV. nr. 13. (1341); PUB V/1. nr. 5. (1352), 11. (1352); PUB V/2. nr. 569. (1357).

42 Vö. pl. SUB I. nr. 392. (1351), 403. (1352), 464. (1360); PUB VI/2. nr. 569. (1367).

43 Urkundenbuch zur Geschichte des vormaligen Bisthums Pomesanien. I–II. Hrsg. Hermann Cramer. Historischen Verein für den Regierungsbezirk Marienwerder, Marienwerder, 1885–1886. (= PomesUB) I. nr. 23.

pontból nem meglepő, hogy Pommerellen földje csak 1309-ben került a lovagrend fennhatósága alá, és hatalmának minden területre kiterjedő kiépítése még éveket vett igénybe.⁴⁴ A városok területén az erőszakos cselekményekben mindig bíróság ítélkezett (amelyben a lovagrend tisztségviselője elnökölt), és az esetek többségében lehetőséget sem adott az anyagi kárpótlásra, *Wergeld* megfizetésére. Altstadt Braunsberg város (Braniewo, Lengyelország) ítélőszéke például 1400-ban halálra ítélte Matt Wynrichet, aki a folyóparti bozótosban meggyilkolt egy halászlégyént. Egy Michael Lynewewer nevű embert is halálra ítélte, mert megölt egy öregaszszonyt.⁴⁵ A feljegyzések sajnos egyik esetben sem szólnak a tett okairól, így csak feltételezni tudjuk, hogy valamilyen vélt vagy valós sérelem miatti erőszakos fellépésről, azonnali bosszúállásról lehetett szó. Az ilyen jellegű cselekedet ugyanis (jóllehet tiltott volt és szankcionálták) – ellentétben a nemesi állapothoz kapcsolódó *fehde*vel –, minden társadalmi rétegben előfordulhatott, s ahogyan az előbbi példák is mutatják, viszonylag gyakori jelenség lehetett.

Poroszországban a katonáskodó, szolgálati birtokkal rendelkező földbirtokosok egymás közötti vitás ügyeiben, konfliktusaiban – a magánharc tilalmából következően – a Német Lovagrendnek kellett igazságot szolgáltatni. 1285. április 10-én a Landmeister,⁴⁶ majd 1313 januárjában a nagymester bíraskodott a Dietrich Stange és a pomesaniai káptalan közötti birtokvitában.⁴⁷ 1323 tavaszán Dirschau várnagya ítélkezett Stanislaw Lagosowicz és a pelplini ciszterci apát közötti viszályban, amely egy erdő tulajdonjoga miatt robbant ki.⁴⁸ Egy 1330. december 5-én kelt oklevél tanúsága szerint Dietrich von Altenburg, Balga (Veszelnóje, Oroszország) komtúrja ítéletben mondta ki, hogy Johann von Dobrin ölte meg Johann von Kolberget, ezért köteles megfizetni érte a vérdíjat, és nyilvánosan meg kellett követnie az áldozat hozzátartozóit.⁴⁹ A vagyoni jóvátételre vonatkozóan fennmaradt adatok azt mutatják, hogy az esetek bizonyos hányadában bíróság előtti eljárással és kárpótlással rendeződtek a vitás ügyek, konfliktusok.⁵⁰ A Német Lovagrend hatalmi rendszerét s kormányzatát legújabb, 2011-ben megjelent könyvében elemző

44 Vö. pl. *Christian Krollmann*: Politische Geschichte des Deutschen Ordens in Preußen. Gräfe und Unzer, Königsberg, 1932. 32–33.; *Maksymilian Grzegorz*: Struktura administracyjna i własnościowa Pomorza Gdańskiego pod rządami zakonu krzyżackiego w latach 1309–1454. Warszawa–Poznań–Toruń, 1987. (Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu 82/2.) 29–31.; *Uő*: Pomorze Gdańskie pod rządami zakonu krzyżackiego w latach 1308–1466. Dział Wydawnictw Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Bydgoszcz, 1997. 17–19.; *Sylvain Gouguenheim*: Le procès pontifical de 1339 contre l'Ordre Teutonique. *Revue historique* nr. 647. (2008) 567–603.; *Pósán László*: A Német Lovagrend története a 13. században. DUP, Debrecen, 1996. 207–211.

45 CDW IV. nr. 3.

46 PomesUB nr. 7.

47 PUB II. nr. 87.

48 PUB II. nr. 402.

49 PUB II. nr. 704.

50 Die Wachstafeln der Grossen Königlichen Bibliothek zu Kopenhagen. Hrsg. Gustav von Buchwald. *Zeitschrift des Westpreußischen Geschichtsvereins* 4. (1881) 1–33. (= WTK) 15.; Die Wachstafeln der Danziger Stadtbibliothek. Hrsg. August Bertling. *Zeitschrift des Westpreußischen Geschichtsvereins* 11. (1884) 1–32. (= WTD) 28.

Bernhart Jähmig egyenesen úgy fogalmaz, hogy a lovagrend fennhatósága alá tartozó Poroszország és Livónia esetében egyaránt kijelenthető, hogy egyik helyen sem volt *fehde*.⁵¹

Ugyanakkor a források számos olyan esetről is beszámolnak, amelyek a *fehde* poroszországi tilalma ellenére mégis magánharcnak voltak tekinthetők. Az egyik ilyen esemény, a Johann von Kruschin kulmerlandi birtokos és Wichold von Dobbelsstein kulmi püspök közötti viszály még a lovagrendi állam határán kívül is figyelmet keltett. A püspök 1375. április 5-én egyházi átokkal sújtotta a földbirtokost, amiért az felfegyverzett háznépével, rokonaival és barátaival rátámadt, és a püspököt kíséretével együtt foglyul ejtette, de a kíséret több tagjának sikerült megszöknie a rabságból.⁵² Egy 1375. május 29-én kelt oklevél tanúsága szerint a kulmerlandi birtokosok a történeteket *fehde*nek, jogos magánharcnak tekintették, melynek során Johann von Kruschin „katonáival, fegyveres csatlósaival és kíséretével” (*cum sociis suis militibus et militaribus armigeris et comitiva sua*) nyílt, fegyveres összeütközésbe került a püspökkel.⁵³ 1376. február 2-án XI. Gergely pápa felszólította Kamin, Pomesania és Ermland püspökeit, hogy a megátalkodott Johann von Kruschint, amiért erőszakos cselekedetekre ragadtatta magát a kulmi püspökkel szemben, sújtsák egyházi átokkal.⁵⁴ Ez a viszálykodás évekig eltartott, mert még 1381-ben kiállított oklevelekben is szóba került. Egy 1381. november 17-én írt levél szerint például egy Lengyelországból, Dobrin tartományból származó nemes, Piotr Świnka is részt vett az eseményekben.⁵⁵ (Elképzelhető, hogy valamilyen rokoni kapcsolatban állt Johann von Kruschinnal.) Maga a történet annak a bizonyítéka, hogy a kulmerlandi földbirtokosok körében, annak ellenére, hogy nem ismerték el őket nemesnek, egyáltalán nem volt ismeretlen a *fehde*, ami a helyi porosz és lengyel népesség mellett a lovagrend által idetelepített németek szokásjogában szintén ismert volt.⁵⁶

Azt, hogy Johann von Kruschin felfegyverzett embereivel, háznépével rátört a kulmi püspökre, Kulmerland tartomány birtokos rétege a magánharc természetes velejárójának tartotta. De hasonló eset már pár évvel korábban is történt: egy malom építése miatt 1362-ben heves vita robbant ki a pomesaniai káptalan, valamint egy Jachand von Clement nevű birtokos között, amit a kortársak már nem

51 *Bernhart Jähmig*: *Verfassung und Verwaltung des Deutschen Ordens und seiner Herrschaft in Livland*. LIT, Berlin, 2011. (Schriften der Baltischen Historischen Kommission) 75.

52 *Johann von Posilge*: *Chronik des Landes Preussen*. In: SRPIII. 95–97.; *Ältere Hoshmeisterchronik*. In: SRP III. 599.; *Urkundenbuch des Bisthums Culm*. I. Hrsg. Carl Peter Woelky. Bertling, Danzig, 1885. (= UBC I.) nr. 340., 342., 359.

53 UBC I. nr. 340.

54 CDW III. nr. 4.

55 UBC I. nr. 359.

56 A magánharc szokásjogban gyökerező voltára ld. *Christine Reinle*: *Bauernfehden*. *Studien zur Fehdeführung Nichtadliger im spätmittelalterlichen römisch-deutschen Reich, besonders in den bayerischen Herzogtümern*. Steiner, Wiesbaden, 2003. (Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte. Beiheft 170.) 11–21.

is *fehdének*, hanem *krignek*, azaz háborúnak neveztek.⁵⁷ A viszály ideje alatt Jachand von Clement nem teljesítette a pomesaniai püspök felé fennálló szolgálati kötelezettségeit.⁵⁸ 1376 tavaszán a Braunsberg város és Heinrich erlandi püspök közötti viszály is nyílt háborúskodássá fajult, amelyről egy korabeli oklevél azt írta, hogy „háború volt” (*das eyn krig was*).⁵⁹ Az 1420-as években Samland földjén került sor olyan magánharcra, ahol az egyik fél egyházi méltóság vagy intézmény, a másik pedig birtokos magánszemély volt. 1427 márciusában Andreas Wogedde egy vitatott birtokrész miatt *familiájával* és barátaival együtt konfliktusba került a samlandi püspökséggel. Az elmérgesedő viszály során Andreas Wogedde foglyul ejtette a püspök egyik emberét, majd néhány nappal később betört a püspökség birtokaira, az ottani ménesből elhajtott 50 lovat, és még az egyház egy másik szolgálóemberét is magával hurcolta.⁶⁰ Ezután egy héttel, március 24-én embereivel megtámadta a samlandi káptalan Quednau nevű várát (Szeverna Gora, Oroszország), amit rövid ostrom után be is vett, majd feldúlta a vár közelében fekvő Trutenau majort.⁶¹ Ezekben a konfliktusokban végül mindig a Német Lovagrend ítélkezett, tett igazságot. Braunsberg város és az erlandi püspök közötti viszályban például nem is egy, hanem két magas rangú lovagrendi tisztségviselő, Ulrich Fricke, Elbing (Elbląg, Lengyelország) és Dietrich von Elner, Balga komtúrja együttesen tett pontot a vita végére és hozott döntőbírói ítéletet.⁶² Persze nem minden esetben vezetett egy-egy vitás kérdés erőszakos konfliktushoz. 1386-ban például, amikor a pomesaniai káptalan és egy Peter von Tyfenow nevű birtokos között feszültség alakult ki egy tó használati joga miatt, az ügyben maga a nagymester bíraskodott, s ezzel a végső választ is megadta a kérdést illetően, azaz a további ellenségeskedésnek már semmilyen vélt jogalapja sem lehetett.⁶³

De nemcsak a poroszországi földbirtokosok és püspökök, káptalanok között fordultak elő erőszakos konfliktusok, magánharcok, önbíráskodások, hanem gyakran a mindennapi életben is. 1392-ben a pogány litvánok ellen keresztes hadjáratra a lovagrendi államba, Danzig (Gdańsk, Lengyelország) kikötőjébe érkezett Derby grófja, akinek az emberei valamilyen összeszólalkozás során kardot rántottak, és megölték a rend egyik katonáskodó „tiszteletreméltó” szolgálóemberét, Hannus von Targowisch földbirtokost. Az eseményről beszámoló krónika, Johann von Posilge szerint a meggyilkolt Hannus barátai s rokonai fegyvert

57 PUB VI/1. nr. 52. (1362. szept. 14.), 53. (1362. szept. 14.), 149. (1363. ápr. 5.), 195. (1363); *Jan Powierski*: Jachand z Plemiąt (z Clement). In: *Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*. II. G–K. Wyd. Zenon Huber Nowak. Gdańsk, 1994. 250–251.; *Mario Glauert*: *Das Domkapitel von Pomesanien (1284–1527)*. Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń, 2003. (Prussia Sacra I.) 136., 329.

58 PUB VI/1. nr. 134. (1363. márc. 11.).

59 CDW III. nr. 11.

60 Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz (Berlin; = GStAPK), Ordensfolianten (= OF) 96.

61 CDW IV. nr. 174.

62 CDW III. nr. 11.

63 PomesUB II. nr. 87.

ragadtak, és több angolt levágva bosszút álltak.⁶⁴ A lovagrendi állam fegyveres szolgálóemberei, birtokosai gyakran az egymás közötti vitás ügyek miatt is fegyvert ragadtak és magánharcot indítottak. 1307-ben két porosz származású szabad birtokos (*liber*), Tustim és Karieten között az ellentét erőszakos, fegyveres összecsapássá fajult, amelyet az esetről tudósító, a lovagrendi vezetéshez szóló 1308. január 22-i levél *rixának*, azaz „villongás”-nak nevezett.⁶⁵ 1333/1334-ben Samland tartományban egy bizonyos Hermann von Woititen viszályba keveredett egyik rokonával, Konrad von Woititennel.⁶⁶ Egy 1359 decemberében kelt oklevél tanúsága szerint a Woititen családtól a későbbiekben sem állt távol, hogy belső vitáikat erőszakkal próbálják rendezni.⁶⁷ A 15. század első negyedében, valamikor 1410 és 1430 között, Peter von der Slawke és Hannus von Rogozin konfliktusba keveredett Hannus testvérével, Sander von Rogozinnal, valamint egy Hannus von Wittramsdorf nevű emberrel. Egy datálatlan oklevél említi ezt a viszályt, amelyben a nagymestert tájékoztatták az ügyről. A leírás szerint Sander von Rogozin egy fürdőházban meggyilkolta Peter von der Slawkét, akinek fiai, sőt falujának soltésza is fegyvert fogott, hogy bosszút álljon.⁶⁸ Egy másik, hasonló esetben, ugyancsak valamikor a 15. század első negyedében, Philip von Wildenau 30 fegyveresével csapott össze egy erdőben Hannus Skaiwoth embereivel.⁶⁹ A danzigi viasztáblák fennmaradt adatai szerint, szintén a 15. század első felében, egy bizonyos Martin von Wansur rajtaütött Maczken von Stonowiczon és emberein.⁷⁰ Egy másik feljegyzés arról számol be, hogy egy bizonyos Dalke panaszt tett, hogy Paul von Slavekow és testvére, Jacob valamilyen vélt sérelmük miatt betörték a birtokára, behatoltak a házába, azt felforgatták és kirabolták, s magukkal vittek 3 márka összegű készpénzt és valamennyi sót.⁷¹ Hasonló rablásra, rajtaütésre vonatkozóan még számos más feljegyzés is van, de a szóban forgó tény közlésén kívül egyéb információval nem szolgálnak.⁷² A Német Lovagrend a magánbirtokosok közötti viszályokba is mindig beavatkozott, s többnyire arra törekedett, hogy a konfliktusokat vagyoni jóvátétellel rendezzék. Ez történt például a Martin von Wansur és Maczken von Stonowicz közötti viszályban.⁷³ A Woititen családon belüli konfliktusba 1334-ben a lovagrend samlandi várnagya, Heinrich Dusemer avatkozott be.⁷⁴ Philip von Wildenau és Hannus Skaiwoth elmérgesedett vitájában Osterode (Ostróda, Lengyelország) komtúrja tett rendet.⁷⁵

64 *Posilge, J. v.*: i. m. (52. jz.) 182.

65 PUB I/2. nr. 884.

66 PUB II. nr. 863.

67 PUB V/2. nr. 802.

68 GStAPK Ordensbriefarchiv (= OBA) 28 764.

69 GStAPK OBA 28 110.

70 WTD 28.

71 WTK 31.

72 WTD 6., 11., 16., 19., 23., 25., 31.; WTK 5., 9., 12., 20., 24.

73 WTD 28.

74 PUB II. nr. 863.

75 GStAPK OBA 28 110.

Paul von Slavekownak és testvérének ugyancsak jóvátételt kellett fizetni, amiért rátörtek Dalke birtokára.⁷⁶

A poroszországi birtokosoknak azonban nem csak a helyi püspökökkel, káptalanokkal, vagy éppen szomszédjaikkal, rokonaikkal, esetleg ideérkezett keresztésekkel támadhatott konfliktusa, hanem magával a tartományúrral, a Német Lovagrenddel is. A poznańi püspök 1289. november 18-án kelt levele szerint például a porosz „nobilis vir Weisil” birtokai visszaszerzéséért fiaival együtt a lovagrend ellen fordult, majd azt követően, hogy kísérlete kudarcot vallott, a danzigi fejedelemhez menekült.⁷⁷ A 15. század első harmadában egy kelet-pommerániai (pommerelleni) földbirtokos, Heinrich Gribenow von Stoyslaw a Német Lovagrend dirschau (Tczew, Lengyelország) várnagyával került összeütközésbe.⁷⁸ Ekkoriban volt a Papau (Papowo Biskupie, Lengyelország) *provisorja* és egy Michael von Watlow nevű ember közötti konfliktus is, melyben fegyveres összecsapásra szintén sor került.⁷⁹ Ugyancsak a 15. század első harmadában tört ki viszály Schwetz (Świecie, Lengyelország) komtúrja és Stefan Pielszowski, egy lengyel származású, Visztula menti birtokos között.⁸⁰ 1441 és 1445 között zajlott az úgynevezett Skolim-*fehde*, amely a Hans von Koryad kulmerlandi földbirtokos öröksége körüli polgári perből nőtt ki. Egy kulmi jogú szolgálati birtokról volt szó, amit katonai kötelezettség terhelt, de nem minősült hűbérnek, ezért Hans von Koryad a lovagrend hozzájárulása és beleegyezése nélkül adta férjhez lányait. Idősebbik lánya egy Heinrich Skolim nevű ember felesége lett, kisebbik lánya pedig egy, a Német Lovagrend szolgálatában álló emberhez ment hozzá. A két lány között vita tört ki az örökség miatt, a lovagrend pedig saját embere és annak felesége oldalára állt. Azzal érveltek, hogy az idősebb lány és férje jogot sértett akkor, amikor egy katonai szolgálattal tartozó birtok esetében nem kérték ki házasságkötésükhöz a tartományúr, azaz a rend beleegyezését. Heinrich Skolim a polgári peres ügyekben illetékes tartományi bírósághoz (*Landgericht*)⁸¹ fordult, amely Skolimnak adott igazat, s kimondta, hogy a birtok nem hűbérjogi státusú, így az örökösök azt szabadon el is adhatják, házasságkötésükhöz pedig nem kell a lovagrend jóváhagyása. A nagymester az ermlandi püspököt kérte fel döntőbírónak, Heinrich Skolim pedig egyenesen III. Frigyes császárhoz fordult. Mindkét felkért bíró ítélete kedvezőtlen lett Skolim és felesége számára, akik nem látva más lehetőséget, magánháborút indítottak a lovagrend ellen. Heinrich

76 WTK 31.

77 Pommerellische Urkundenbuch. Hrsg. Max Perlbach. Westpreussischer Geschichtsverein, Danzig, 1882. (= PommerellUB) nr. 460.; *Grzegorz Białuński*: Ród Wajsyłowiców. Fragment z dziejów pruskiej emigracji. Pruthenia 2. (2006) 74–77.; *Uő*: Emigracja Prusów w XI-XIV wieku. Pruthenia 3. (2008) 38–39.

78 GStAPK OBA 28 917.

79 GStAPK OBA 28 448.

80 GStAPK OBA 28 451.

81 A tartományi bíróságról ld. *Fritz Gause*: Geschichte der Landgerichte des Ordensland Preußen. Altpreußische Forschungen 3. (1926) 1. sz. 10–12.; *Fritz Gause*: Eine neue Quelle zur Geschichte der Landgerichte im Ordensstaat. Altpreußische Forschungen 10. (1933) 2. sz. 301–302.

Skolimot azonban hamarosan elfogták, és a közrend, valamint az ország békéjének megzavarása vádjával kivégezték.⁸² Az oklevelek tanúsága szerint azonban a korábbi gyakorlat az volt, hogy katonai kötelezettségű szolgálati birtok esetében elidegenítéskor, örökítéskor és házasságkötéskor kikérték a tartományúr engedélyét, különösen akkor, ha nem volt fiúutód. 1332. november 17-én például Johann samlandi püspök hozzájárult ahhoz, hogy Hermann von Bludenau lányára, Erzsébetre és annak férjére hagyja birtokát.⁸³ 1344. április 2-án Berthold pomesaniai püspök jóváhagyta, hogy csatlósa, Nor a birtoka szélén fekvő tó negyedét és ott a halászati jogot eladja Riesenburg (Prabuty) városának.⁸⁴

Az eddig említett példák egyértelműen azt bizonyítják, hogy a poroszországi világi földbirtokosok körében egyáltalán nem volt ismeretlen a konfliktusok erőszakos, fegyveres megoldására irányuló törekvés, a magánharc. Az ehhez szükséges eszközt sem nélkülözték: szinte mindegyikük rendelkezett kisebb-nagyobb *familiával*, kísérettel, rokonokkal, barátokkal. Philip von Wildenau és Hannus Skaiwoth viszályában például mindkét félnek legalább 25–30 fegyverese volt.⁸⁵ Az oklevelek tanúsága szerint a tehetősebb birtokosok általában fegyvereseikkel, kíséretükkel együtt vonultak hadba, s nem csak annyi fegyverest állítottak ki, mint amennyit kiváltságlevelükben a lovagrend előírt.⁸⁶ A fegyveres kíséret léte indirekt bizonyíték arra, hogy a konfliktusok erőszakos megoldása mennyire nem volt ismeretlen a poroszországi birtokosok körében.⁸⁷ Minden bizonnyal ezzel függött össze Ulrich von Jungingen nagymester (1407–1410) 1408. évi rendelkezése, amelyben megszabta, hogy senki se mehessen 10 főnél nagyobb, barátokból vagy idegen lovasokból álló fegyveres kísérettel tartományi gyűlésekre, számszerűen pedig tilos bárkinek is magával vinnie („Ouch sal nymand in des lantding mit frunden ader fremden reiten sterker, went selb czehende, und keyner sal in das lantding eyn armbrost füren”).⁸⁸ 1420-ban Michael Kuchmeister nagymester megismételte ezt a rendelkezést („Auch wo man zu tage reithet bynnen landis, do sall auch nymand sterker reithen, wenne selbczende, ouch sall nymand keyn armbrost füren uff tage bynnen landis”).⁸⁹ A megismételt tiltás arra utal, hogy az első, 1408. évi rendelkezés hatástalan maradt, és az 1409–1411 között a lengyel–litván hata-

82 Karol Górski: Sprawa Skolimów. In: *Uő: Studia i szice z dziejów państwa krzyżackiego. Pojezierze, Olsztyn, 1986. 169–192.; Uő: Papsttum, Kaisertum und Deutscher Orden in der Sicht des 15. Jahrhunderts. In: Die Ritterorden zwischen geistlicher und weltlicher Macht im Mittelalter. Hrsg. Zenon Hubert Nowak. Univ. Mikołaja Kopernika, Toruń, 1990. (Ordines Militares. Colloquia Torunensia Historica 5.) 99–100.*

83 PUB II. nr. 768.

84 PomesUB nr. 50.

85 GStAPK OBA 28 110.

86 PUB I/2. nr. 380. (1279), 654. (1296), 684. (1297); PUB II. nr. 604. (1328); PUB III/1. nr. 38. (1335); PUB IV. nr. 715. (1351); GStAPK OF 105. (1379); GStAPK OBA 430. (1383).

87 Krzysztof Kwiatkowski: Kulturelle Bedingungen der militärischen Aktivität im Spätmittelalter: der Fall des Preussen(landes) unter der Herrschaft des Deutschen Ordens. *Ordines Militares* 18. (2013) 168.

88 ASPI. nr. 82.

89 ASPI. nr. 286.

lommal vívott háború,⁹⁰ majd alig két évvel később, 1413–1414-ben⁹¹ egy újabb összecsapás miatt a Német Lovagrend nem tudott kellő figyelmet és erőt szentelni a belső ügyeknek, a törvények maradéktalan betartatásának. A tiltásokban előforduló „idegen lovas” kifejezésből arra következtethetünk, hogy a tehetősebb birtokok akár fel is fogadhattak egy-két fegyverest, zsoldost.

A poroszországi rendi gyűléseken megfogalmazott panaszok tanúsága szerint a 15. század első felében a Német Lovagrend is követett el erőszakos tetteket alattvalóival szemben. A porosz városok 1453. augusztus 10-én, Graudenzben (Gruzdziadz, Lengyelország) tartott gyűlésén például számos sérelmet soroltak fel. Azt állították, hogy a thorni Hauskomtur városi polgárokat gyilkolt meg, hogy megkaparintsa asszonyaikat. Schönsee (Kowalewo Pomorskie, Lengyelország) rendház pincemestere megölt egy Hans Osterwitz nevű embert, a lovagrend danzigi rendházában pedig a lovagok lekaszabták Danzig város polgármesterét és két tanácsosát. A lovagrend fegyveresei a litván partok közelében megölték azokat a diákokat, akik vizsályba keveredtek a rigai kanonokokkal. Neidenburg (Nidzica, Lengyelország) *provisora* annak ellenére levágatta egy ember kezét, hogy vele szemben senki sem fogalmazott meg panaszt vagy vádat. Egy másik embert felakasztatott lopás vádjával, jöllehet a vádlott bizonyítani akarta ártatlanságát, de erre lehetőséget sem kapott. Egy bizonyos Rucher nevű embert, aki állítólag a Szentszéknél tett panaszt a lovagrend önkénye miatt, Fischau (Fiszewo, Lengyelország) közelében vízbe fojtottak. Schwetz komtúrja meggyilkolta egy Pnwen nevű ember lányát, a másikat pedig bordélyházba kényszerítette.⁹² Hogy mindebből mi volt igaz s mennyi volt a politikai indíttatású túlzás, tódítás, nem tudjuk. Azonban tény, hogy a porosz (elsősorban a kulmerlandi és Visztula-vidéki) városok és földbirtokosok által 1440. február 21-én alapított rendi konföderáció, a Porosz Szövetség,⁹³ amely a lovagrendi állam politikai struktúrájának teljes átalakítását, szekularizációját akarta elérni,⁹⁴ alig fél évvel az idézett graudenzi gyűlés

90 Erről újabban I. *Mečislovas Jučas*: The Battle of Grünwald. Žalgirio Mūšis, Vilnius, 2009.; *Tadeusz Grabarczyk*: Armia króla Władysława Jagiełły w drodze pod Grunwald. *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis* 99. *Studia Historica* 11. (2011) 7–25.; *Pósán László*: A Német Lovagrend és a lengyel–litván állam közötti „nagy háború” (1409–1411). *Hadtörténelmi Közlemények* 124. (2011) 3–30.

91 *Hartmut Boockmann*: Johannes Falkenberg, der Deutsche Orden und die polnische Politik. *Untersuchungen zur politischen Theorie des späten Mittelalters*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1975. 102–103.; *Miltzer, K.*: Die Geschichte des Deutschen Ordens i. m. (34. jz.) 146.

92 ASP IV. nr. 16.

93 *Regesta Historico-diplomatica Ordinis S. Mariae Theutonicorum 1198–1525*. II. *Regesta Privilegiorum Ordinis S. Mariae Theutonicorum*. Hrsg. Erich Joachim–Walter Hubatsch. Vandenhoeck und Ruprecht, Göttingen, 1948. nr. 2503.

94 A porosz rendek céljairól, törekvéseiről ld. *Jürgen Sarnowsky*: Die ständische Kritik am Deutschen Orden in der ersten Hälfte des 15. Jahrhunderts. In: *Das Preußenland als Forschungsaufgabe*. Festschrift für Udo Arnold zum 60. Geburtstag. Hrsg. Bernhard Jähnig–Georg Michels. Norddeutsches Kulturwerk, Lüneburg, 2000. (Einzelschriften der Historischen Kommission für Ost- und Westpreußische Landesforschung 20.) 403–422.; *Miltzer, K.*: Die Geschichte des Deutschen Ordens i. m. (34. jz.) 146–152.; *Klaus Eberhard Murowski*: Zwischen Tannenberg und Thorn. Die Geschichte des Deutschen Ordens unter dem Hochmeister Konrad von Erlichshausen

után, 1454. február 4-én nyilvánosan megtagadta a hűséget és engedelmességet a nagymesternek, többé nem ismerte el tartományurának a Német Lovagrendet, és fellázadt.⁹⁵ Ha szemügyre vesszük a Porosz Szövetség megalakulása és a lovagrenddel történt nyílt szembefordulása közötti majd másfél évtized rendi gyűlésein megfogalmazott sérelmeket, panaszokat, nehéz szabadulni attól a gyanútól, hogy az 1453. augusztus 10-i graudenzi gyűlésen leírtak erősen eltúlzottak, és az sem elképzelhetetlen, hogy semmi közük sem volt a valósághoz. A korábbi rendi összejöveteleken ugyanis alapvetően gazdasági, jogi és politikai kérdéseket érintő panaszok merültek fel, szó sem volt egyes lovagrendi tagok erőszakos tetteiről. 1440 januárjában például a városok és a földbirtokosok a malomépítési, malomtartási és kereskedelmi korlátozások, az őrlési kényszer ellen tiltakoztak, valamint panaszszal éltek amiatt, hogy a nagymester csökkentette a porosz schillingek pénzlábát, azaz leértékelte az ország pénzét. De sérelmezték a Visztulán közlekedő hajókra kivetett vámokat is.⁹⁶ Ezek és a hasonló panaszok ismétlődnek a későbbi gyűlésekről készült feljegyzésekben is: a rendek sérelmezték az őrlési díjakat, az őrlési kényszert, mindennemű korlátozástól mentesen, szabadon akarták értékesíteni gabonájukat, és a Német Lovagrend elővásárlási jogának megszüntetését kérték. Azt akarták, hogy a földbirtokok, ingatlanok jogállástól függetlenül szabadon örökíthetőek és elidegeníthetőek legyenek.⁹⁷ A lovagrend és a porosz rendek közötti ellentétek végletes kiéleződése, azaz az 1453. év előtt, a forrásokban még semmi nyoma sincs annak, hogy a Német Lovagrend tagjai vagy egyes tisztségviselői önkényes, erőszakos cselekedetekre ragadtatták volna magukat.

PÓSÁN LÁSZLÓ

FEUD (*FEHDE*), VENGEANCE AND VIOLENCE IN THE STATE OF THE TEUTONIC ORDER

In the Middle Ages, if someone was wronged, both the person offended and his family and kin saw it as their obligation to take a revenge. All acts committed in consequence were regarded as making part of the feud (*fehde*) sanctioned by both custom and social norms, and as such not liable to legal punishment.

In order to maintain domestic stability and public order, both the rulers and the church took efforts at confining private war within clearly defined limits. The present study addresses the question whether in medieval Prussia, where territorial and political authority was exerted by a monastic community, the Teutonic Order, whose ideas and mentality were basically determined by the rule and the prescriptions of the church instead of customary law, there existed the institution of the feud at all.

1441–1449. Musterschmidt, Göttingen, 1953. (Göttinger Bausteine zur Geschichtswissenschaft 10/11.)

95 Die Staatsverträge des Deutschen Ordens in Preußen im 15. Jahrhundert. I–II. Hrsg. Erich Weise. Elwert, Königsberg-Marburg, 1939–1955. II. nr. 288.; *Hartmut Boockmann: Ostpreußen und Westpreußen*. Siedler, Berlin, 1992. (Deutsche Geschichte im Osten Europas) 212.

96 ASP II. nr. 82., 84., 85.

97 ASP II. nr. 150., 151., 176.; ASP III. nr. 68., 484.

There exist several sources which attest that the Order prohibited private war and vengeance, and in all cases which menaced to erupt into a major conflict reserved the right of jurisdiction for itself. On the other hand, the chronicles and charters do relate cases which can be identified as private wars despite the official ban put on the feud. Most commonly it was offences, quarrels about land or cases of disputed inheritance opposing local landlords and bishops or chapters which led to mutual recourse to arms and the consequent acts of violence. Sometimes it also happened that a landowner turned on account of a real or presumed injury against the Order itself, which represented the power of the state. The sources make frequent references to the armed retinues (*familia*) of individual lords, on which they could rely in case of an armed conflict. This practice must evidently have played an important role in the decision taken by the Order in 1408 and 1420 to prohibit all people from travelling in the country with an armed escort of more than ten retainers.